

Hargittay Emil

Pázmány Péter és Erdély – régebbi és újabb adatok

*Bitskey István
nyolcvanadik születésnapjára*

Pázmány és Erdély kapcsolatának vizsgálatakor nyilvánvaló lesz, hogy Pázmány felfogásában nem válik el élesen Erdély és a Partium, Kolozsvár és Várad. A kérdésfelvetés nem új a Pázmányra vonatkozó szakirodalomban, az újabban előkerült adatok és elemzések fényében azonban érdemes ismét figyelmünket erre a témára irányítanunk. A következőkben három szempontból világítjuk meg a kérdést: az életrajz, az érsek közvetlen kapcsolata az erdélyi fejedelmekkel és Pázmány szubjektív viszonyulása szempontjából.

Pázmány olyan magyar író volt, aki a mai Magyarország területén soha nem lakott. Ha több mint ezer levelének datálási helyeit áttekinthetjük, akkor látjuk, hogy – a mai Magyarország területét tekintve – huzamosabban (mintegy három hónapig) csak Sopronból keletkezett leveleit, ahol részt vett az 1625-ös országgyűlésen. Az ismert tények szerint a Várad közeli Panaszon született 1570. október 4-én. Alsó fokú iskoláit Váradon végezte, majd édesapja, a református felekezeti Pázmány Miklós a Báthory István által alapított kolozsmonostori-kolozsvári jezsuita kollégiumba íratta be, ahol katolikus vallásra tért, majd ugyanott belépett a jezsuita rendbe. Pázmány kolozsvári tanulmányait nemzetközi tanárgárda vezette. Az iskola első rektora Jakub Wujek volt, aki bibliafordításával járult hozzá a lengyel irodalmi nyelv megteremtéséhez. Pázmány kivételesen nagy erudíciójának alapjait a kolozsvári kollégiumban sajátította el, latin grammatikát, humaniórát (ide tartoztak a görög nyelvi tanulmányok) és retorikát tanulván. Pázmány ugyanitt kezdte meg logikai tanulmányait is.¹ Minthogy az erdélyi és lengyelországi jezsuita rendtartomány egy egységet alkotott, előljárói néhány kolozsvári noviciussal együtt Pázmányt Krakókba küldték. A lengyelországi tartózkodás másik színhelye Jaroslaw volt, ahol Pázmány néhány hónapot szintén eltöltött, feltehetően a pestisjárvány elől átköltözve. A jezsuita tanmenet, a *Ratio studiorum* előírása szerint a noviciusévek után Pázmány 1590-ben megkezdte filozófiai tanulmányait a bécsi jezsuita főiskolán, majd ezt befejezve előljárói Rómába küldték a teológiai képzés központjába. Itt, a lateráni bazilikában szentelték pappá 1596-ban, s tanulmányai befejezésekor felmerült az, hogy Erdélybe küldjék misszionáriusként,² de ez nem következett be – Erdélyt és a Partiumot soha nem láthatta viszont. Előljárói Rómából Grazba irányították, ahol tíz esztendeig az egyetem filozófia- és teológiaprofesszora volt, ott tartott latin nyelvű előadásainak kéziratait ma a budapesti

Hargittay Emil (1953) – irodalomtörténész, az MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, hargittay.emil@btk.ppke.hu

Elhangzott a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, 2020. november 13-i ülésén, a Magyar Tudomány Ünnepe.

¹ Óry Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt 1970. 23–26.

² Óry Miklós: *i. m.* 144.

Egyetemi Könyvtárban őrzik. Grazi professzorságát egy kb. másfél éves felső-magyarországi tartózkodás szakította meg, részben Forgách Ferenc nyitrai püspök mellett, akinek a buzdítására ekkor, 1603-ban jelentette meg első nyomtatott vitairatát, a lutheránus Magyar István művére válaszoló *Feleletet*. Végleg 1607-ben tért vissza Magyarországra, s mindjárt bekerült a vallási és politikai feszültségekkel teljes közéletbe, ahol túróczi prépostként, majd 1616-tól esztergomi érsekként aktív szerepet vállalt, s több mint negyven könyvet adott ki, főleg vallási vitairatokat. Egy évszázaddal később a fiatal Rákóczi Ferenc úgy nyilatkozott, hogy külföldi tanulmányi éveit szinte elfelejtett magyarul, újra meg kell tanulnia a nyelvet. Pázmánnyal ez nem történt meg, sőt már saját korában Ciceróként emlegették írásművészete kapcsán.³

Azzal, hogy Pázmány érsek lett 1616-ban, egyházi és politikai szerepe, befolyása is megnőtt. Az ismert történelmi körülmények miatt élete hátralevő két évtizedében közvetlen kapcsolatot keresett az erdélyi fejedelmekkel, és felvállalta az aktív közvetítő szerepet Erdély és a bécsi udvar között. Bethlen Gábor fejedelemsége idején súlyos tapasztalatokat kellett szereznie. A református fejedelem három alkalommal fogott fegyvert a Habsburg hatalom befolyása ellen, s mindjárt az első támadás idején Pázmány – a katolikus klérus számos tagjával – több mint két évre Bécsbe kellett hogy meneküljön. Pázmány magatartására jellemző, hogy mindjárt a nikolsburgi békekötést követően levélben kereste meg a fejedelmet. Minduntalan a béke megtartására intette. Ahogy 1623-ban írta neki: „Mert hogy, az mi szivemen vagyon, felségednek világosan megjelentsem, igen félek attúl hogy ha békeségre nem megyen a dolog, nem csak az ő felsége erős hadai elérkeznek, kik immáris Cseh országban jutottak, de az egész kereszténység felindul, és az Töröknek ellene áll, kiből csak az jó ki, hogy az Német és Török, Magyar Országban fognak egymással Magyar Országért hadakozni. Mely dolog, mely veszedelmére legyen hazánknak és Nemzetségünknek, akárki megtilheti.” Néhány mondattal korábban ugyanebben a levélben: „Látja az Úr Isten, hogyha lehetne, életemmel is megváltanám enni sok ártatlannak utolsó veszedelmét. Nem is kétlem, hogy az felséged lelki ismereti gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha felségednek hasznos, mindenkor beretva élin hordozni szerencsését. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám.”⁴ Számon kérte rajta, ahogy írja, kétszázezer magyar halálát tizenhárom év alatt,⁵ de hangja mégsem volt ellenséges. Levelezésük azt mutatja, hogy Pázmány bizalmatlan volt Bethlen iránt, ugyanakkor a béke megőrzése érdekében nyugalomra intette a fejedelmet, s mindvégig igyekezett megtartani vele a kapcsolatot, a közvetlen kontaktust. A Bethlen táborában levő felső-magyarországi rendekhez így írt 1626-ban: „Mert úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul, s mind ellenségtül romlalnunk kell, ha békességben nem maradunk.”⁶ Alábbi, 1627. decemberi nyilatkozatával mintha Bethlen törökorientációját kérdőjelezné meg:

³ Hargittay Emil: *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újraírása*. Bp. 2019. 21.

⁴ Pázmány Péter levele Bethlen Gáborhoz, 1623. november 14., Bécs. Pázmány Péter *Összegyűjtött levelei I.* Kiad. Hanuy Ferenc. Bp. 1910. 362–363. (Rövidítése a továbbiakban: PPÖL I.)

⁵ Pázmány Péter levele Bethlen Gáborhoz, 1626. november 24., Pozsony. PPÖL I. 555. Bethlen 1626-ban éppen tizenhárom éve viselte a fejedelmi címet.

⁶ Pázmány Péter a Bethlen Gábor táborában levő felső-magyarországi rendekhez, 1626. október 22., Pozsony. PPÖL I. 546.

„mely csudálatos nagy alkalmatosság volna abba, hogy Europa megszabadulna a török igától, kiért, tudja Isten, nem szánám életemet letenni.”⁷ 1629-ben pedig szintén Bethlenhez: „mindazáltal, vannak nyughatatlan elméjű emberek, kik nem kívánják a csendes állapotot, hanem mint a delfin halak, akkor örvendeznek, mikor háborút éreznek. Bizony dolog, hogy most igen könnyű (ha szükség leszen) százezer hadakozó népet is az Imperiumból ide szegény romlott hazánkban vonni: de abból mi jó ki, csak Isten tudja. És igazán mondom, hogy látni nem akarnám utolsó romlását szegény hazámnak, hanem előbb halálomat kívánám.”⁸

A Bethlennel való kapcsolat jellemező dokumentuma, hogy a fejedelem kérésére Pázmány készségesen támogatta unkaöccsének, Bethlen Péternek római látogatását VIII. Orbán pápánál. Egy európai körút végén került erre sor, mely alkalommal Bethlen Péter eljutott Belgiumba, az angol és francia királyi udvarba, Spanyolországba, Velencébe és Bécsbe Ferdinánd királyhoz. Mindez sokkal inkább a fejedelem által előkészített diplomáciai látogatássorozat volt, mint tanulmányi peregrináció.⁹

Rákóczi György fejedelemsége idején Pázmány a személyes kapcsolattartás lehetőségét még jobban kihasználta. Sik Sándor „barátságos viszony”-nak nevezte ezt a kapcsolatot,¹⁰ s a levelezés tanúsága szerint Pázmány az erdélyi politikai és katonai helyzet megtárgyalásán túl többször is kifejezésre juttatta Rákóczi számára azt, hogy az egész ország fennmaradásában mennyire fontos szerepet játszik Erdély. Kétségtelen azonban az, hogy Pázmány nem tolerálta Rákóczi egyértelműen kinyilvánított reformátusságát,¹¹ ezen azonban felül tudott emelkedni. Később, 1636-ban, mikor Bethlen István trónkövetelőként törökkel indult ellene, különös erővel mutatkozott meg Pázmány Rákóczi-pártisága, még Eszterházy Miklós nádorral szemben is. Pázmány szoroson követte az eseményeket, 1636. március 15-én a mindenáron való ellenállásra bízta Rákóczi követeit.¹² 1636 októberében írta Rákóczinak: „Nem kell Uram a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját, mint Erdélyt, pogányoknak hagyni.”¹³ Leveleit részben titkosírással írta a fejedelemnek. 1636 októberében, Rákóczi katonai sikerének idején ujjongva írta Pálffy István érsekújvári főkapitánynak: „Bizony dolog, nem említem az keresztyénségben, hogy ily kevés számú Magyarság, nem levén német had vélek, ilyen nagy szerencsésen járt volna. Hálákat

⁷ Pázmány Péter levele Bethlen Gáborhoz, 1627. december 28., Nagyszombat. PPÖL I. 671.

⁸ Pázmány Péter levele Bethlen Gáborhoz, 1629. szeptember 14., Pozsony. Pázmány Péter *Összegyűjtött levelei II.* Kiad. Hanuy Ferenc. Bp. 1911. 68. (Rövidítése a továbbiakban: PPÖL II.)

⁹ R. Várkonyi Ágnes: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában.* = Uő: *Europica Varietas – Hungarica varietas.* Bp. 1994. 57; Heltai János: *Bethlen Péter és Pázmány.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983.* Szerk. Kovács Ilona, Bp. 1984. 411–422; Hámosi Nagy Zsuzsanna: *Bethlen Péter és kíséretének látogatása az európai udvarokban 1628-ban.* = *Történelmi kalandozások térben és időben.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Bp. 2020. 15–25.

¹⁰ Sik Sándor: *Pázmány, az ember és az író.* Bp. 1939. 207.

¹¹ Pázmány, még 1630 decemberi fejedelemsé választása előtt Giovanni Pallotto volt bécsi nunciushoz 1630. október 7-én írt levelében a fejedelmet a katolikusok legelszántabb ellenségének nevezte („intensusim Catholicorum inimicum”). Martí Tibor: *Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek nemzetközi és hazai kapcsolatrendszeréhez: három kiadatlan Pázmány-levél.* = *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére.* Szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita. Vác 2013. 317. Pázmány tartott Rákóczitól, ez a fejedelemsé választása előtti levelezésében több helyen tetten érhető, nemcsak a nemrég előkerült levélben. A fennmaradt levelezés tanúsága szerint mind Bethlent, mind Rákóczit csak azok fejedelemsé választása után kereste meg. Pázmány így használta ki a lehetséges kommunikációs teret, aminek segítségével véleménye egyértelművé vált.

¹² *Magyarország történeti kronológiája II., 1526–1848.* Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1982. 462.

¹³ Pázmány Péter levele I. Rákóczi Györgynek, 1636. október 5., Nagyszombat. PPÖL II. 709.

kell adnunk Istennek, hogy azt az felfualkodott kevély Pogánságot így megszegyenítette.”¹⁴ Azt is számos alkalommal megfogalmazta, hogy Erdély és a teljes ország érdekei azt követelik, hogy a béke fennmaradjon, ahogy Pázmány nem mondott le legfőbb céljáról, a török kiűzésének tervéről, de ennek idejét még nem látta elérkezettnek. 1636 karácsonyán Rákóczi fejedelemnek elküldte prédikációs kötetét, írván: „Azt hiszem, hogy kegyelmed Pápista praedicationot talám nem is hallott. Ottun csak olvasni ne restelje kegyelmed.”¹⁵

A levelezésen túl a közvetlen kapcsolattartást a követjárás biztosította. Ebben a vonatkozásban kiemelten fontos Kemény János követjárása, akit mindkét fejedelem több alkalommal is Bécsbe küldött, s ezen alkalmakkor többször találkozott Pázmánnyal is, s *Önéletírásában* megörökítette az érsekkel kapcsolatos emlékeit, sőt helyenként mondatait is. A leghíresebb kijelentés, aminek hitelességéről több mint évszázados vita folyt,¹⁶ a Kemény által leírt vélekedés Pázmány részéről, az erős Erdély fennmaradásának megindoklása 1628-ból: „Átkozott ember volna, ki titeket arra kisztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg Isten a kereszténységen másképpen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok [...], tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császár urunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki légyen.”¹⁷ Az idézet tartalmi, sőt formai hitelessége sem vonható kétségbe. Figyelemre méltó a „gallér alá pökik” kifejezés, melyben a gallérnak nevezett keskeny kiterjedésű királyi Magyarországra történik utalás R. Várkonyi Ágnes szerint.¹⁸ Hozzáteszem, hogy a *Kalauz* 1637-es kiadásában összesen tizenegy alkalommal fordul elő a „pök” kifejezés.¹⁹ Korábban részletesen foglalkoztam Kemény Pázmányt illető kijelentéseinek hitelességével,²⁰ ezért most csak röviden utalok a kutatás részleteire. Ha az *Önéletírás* szövegét tekintjük, látható, hogy Kemény Pázmányt hét alkalommal említi meg, s ezek az említések mind alátámaszthatók az *Önéletírástól* független fennmaradt dokumentumokkal, Pázmány levelezésével, tartalmuk pedig teljesen koherens Pázmány személyét illetően. Az utalásokból kiderül, hogy tízesztendei kapcsolatuk során legalább öt alkalommal fordult meg az érseknél 1627-től kezdve az erdélyi fejedelmek követeként. Pázmány levelezésében reflektál Kemény követjárásaira, így hitelesíthetők az *Önéletírás* vonatkozó dátumai, az elmondott események, sőt helyenként az idézett mondatok is. Kemény egy helyen összefoglaló

¹⁴ Pázmány Péter levele Pálffy Istvánhoz, 1636. október 20., Pozsony. PPÖL II. 718.

¹⁵ Pázmány Péter levele I. Rákóczi Györgynek, 1636. december 26., Pozsony. Az utolsó mondat értelme: „nem is hallott otthon, csak olvasni ne restelje kegyelmed”. PPÖL II. 744.

¹⁶ A legutóbbi részletes elemzés: Tóth Gábor: *Kemény János történeti szavahihetősége*. Aetas, XXI(2006). 2–3. szám. 219–231. Ebben olvashatjuk: „Nem szabad megfélemezni a híressé vált, Pázmány Péter szájába adott gondolatsorról sem, mely – véleményem szerint – a Bocskai István által Erdély számára kijelölt egyetlen lehetséges politikai utat jelölte meg követendő példaként.” 225.

¹⁷ Kemény János: *Önéletírása és válogatott levelei*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1959. 150.

¹⁸ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 52.

¹⁹ Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*. Kiad. Kiss Ignác, Bp. 1897 (Pázmány Péter: *Összes munkái*, III) 21, 82, 94, 154, 229, 421; Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*. Kiad. Kiss Ignác, Bp. 1898 (Pázmány Péter: *Összes munkái*, IV). 22, 39, 294, 633, 635. A „köp” alakváltozat az összkiadásban mindössze egyszer fordul elő (III, 420), de ez sajtóhiba, mert az eredeti 1637-es eredeti kiadásban ezen a szöveghelyen is „pök” áll: Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*. A hasonmást kiad. Köszegehy Péter, kísérő tanulmány Hargittay Emil, Bp. 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua 32). 302.

²⁰ Hargittay Emil: *Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János Önéletírásában*. = Uő: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. Bp. 2009 (Historia Litteraria 25). 87–93.

jellemzést ad az érsek Erdéllyel kapcsolatos magatartásáról. Ahogy írja: „Szegény Pázmány Péter cardinál az fejedelemnek [ti. Rákóczi Györgynek] nagy jóakarója vala [...] maga személyében az vízpartról mint abban veszedelmező embert valóban tanácsolja vala az fejedelemnek, ne cedáljon, oltalmazza fejedelmi méltóságát és az országnak szabadságát; az jó tanács jó vala, de melléje segítséget, erőt nem adnak vala.”²¹ Pázmánynak imént jellemzett magatartása más források szerint pontosan egybevág Kemény véleményével. Minthogy Pázmány és Kemény rokonságban álltak, ez a tény is indokolhatja az egymás előtti őszinteséget.

A „vízben veszedelmező ember”, azaz I. Rákóczi György fejedelem 1636 elején Klobusiczky Andrászt küldte követségbe Pázmányhoz és Ferdinándhoz. Klobusiczky későbbi memóriáléjában Kemény módszeréhez hasonlóan az érsekkel való találkozás leírásakor magát Pázmányt idézi: „Az Istenért kérem a fejedelmet, vigyázzon magára, ott bent valami árultatás ne legyen; mert ha úgy leszen, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budaitól [ti. a budai basától]. Pénzét ne kímélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Ugy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végbe, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kívánná; mert lator a török. Az utakat in necessitate et ante tempus bevágassa [...] Pacsirta módjára cselekedjék Nagyságod; ne bátyjára, ne sógorára (mert azokban sokszor megcsalatozik ember) hanem magára bízza a dolgot. Maga industriuskodjék Nagyságod, mert úgy veszi hasznát. Szerettesse magát alattvalóival. Mindeneket magna cum prudentia et dexteritate cselekedjék kegyelmed. – Mire tendált kegyelmes uram pacsirtáról való példa, tudom érte Nagyságod.”²² Az aesopusi mese szerint a pacsirta csak addig van biztonságban az aratás előtti búzában, míg a gazda mástól kér segítséget, úgysem segítenek neki. Ahogy Heltai Gáspár a 100. fabulát záró értelmezésében magyarázza: „arra tanít e fabula, hogy ki-ki mind ő maga lászson dolgához és másra ne bízza, mert ottan megcsalatozik.”²³ A példa később előbukkan Pázmány gyámfiának, Zrínyinek *Áfiumában* is, itt már az egész magyarságra vonatkoztatva.²⁴ Klobusiczky 1636 elején járt Pázmánynál. Az érseknek tulajdonított mondatok némelyike szinte szó szerint megtalálható Pázmány ekkori levelezésében. Az utak bevágásáról idézett résznek például megfelel a Rákóczi számára 1636. március 10-én Pozsonyból írt Pázmány-tanács: „A Tatárok útjait idején be kell vágatni, és sánczokkal kell erősíteni.” Majd hozzáteszi: „A több dolgokról [talán épp a pacsirta-hasonlatról?] kegyelmedet Chernel uram és Klobusiczki tudósítja. Kérem az Istent, hogy kegyelmedet igazgassa és oltalmazza.”²⁵

Nyilvánvaló, hogy Pázmány Erdély-politikája teljesen koherens, és levelezése a fejedelmekkel összhangban van minden politikai nyilatkozatával és törekvésével. Úgy látszik, hogy politikai álláspontjával felülemelkedett egyértelmű felekezeti álláspontján. Vitairatok sorával, azok újraírt kiadásával, a *Kalauz* három megjelentetésével igyekezett meggyőzni lutheránus és kálvinista vitapartnereit, mindig azonnal válaszolva, s ezekben a vitákban mindig Pázmányé volt az utolsó szó. Éppen Erdélyhez való viszonyulása mutatja azonban, hogy a teljes nemzet érdekeit

²¹ Kemény János: *i. m.* 214.

²² Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. III. 1872. 389–390.

²³ *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei*. Kiad. Nemeskürty István. Bp. 1980. 238.

²⁴ Zrínyi Miklós: *Próza munkái*. Kiad. Kulcsár Péter. Bp. 2004. 203.

²⁵ PPÖL II. 634.

fontosabbnak tartotta a vallási megosztottság elleni munkánál.²⁶ Sőt egy 1620-ban megjelent művében arról ír, hogy felhagyna a hitvitákkal, ha a másik oldal képviselői nem izgatnák, nem lázítanák uraikat. A hitviták oka végső soron politikai ok, ahogy Pázmány fogalmaz: „Azért csak egyéb praktikákkal az calvinista predikátorok pártolkodásra és fejedelmek ellen támadásra ne izgatnák az urakat, az hit dolgairúl-való írásokkal nem gondolnánk.”²⁷ A törekeny béke status quo-ját igyekezett megtartani, végső politikai célja a török hódoltságtól megszabadított ország volt, mutatja ezt az 1632-es római követségre való felkészülése, mely szerint a török kérdéssel, segélykéréssel, egy törökellenes népszövetség életre hívásával kiegészítette volna a II. Ferdinántól kapott instrukciót VIII. Orbán pápánál.²⁸ Azt is látta, hogy nemzetközi koalíció nélkül ez reménytelen vállalkozás. Bár ez az elgondolás 1632-ben még illuzórikusnak látszott, egy népszövetség létrehozására való elgondolását a történelem igazolta, mutatják ezt a század végének katonai eseményei, a török kiűzésére indított nemzetközi háború.

Pázmány szülőhelyével és Erdéllyel kapcsolatos álláspontjának hitelét a háttérben álló szubjektív, személyes motivációk is érthetővé teszik. A kényszerűen maga mögött hagyott múlt emlékeit földrajzilag távolról is igyekezett megszerezni. Erdélyben őrzött családi iratainak egy részét 1617-ben Kemény Boldizsártól (bizonyára Kemény János édesapjáról van szó) megkapta, az iratokat Péchy Simon kancellár vitte el neki.²⁹

Erdélyben másfél évszázadig betöltetlen maradt a püspökség. Pázmány esztergomi érsekként is gondolt Erdélyre, ahogy Gordán Edina fogalmaz: „Annak ellenére, hogy joghatósága nem terjedt ki Erdély területére, nem tévesztette szem elől az erdélyi katolicizmus egyik mentsvárát, a csíksomlyói ferences kolostort. Felismerte, hogy a csíksomlyói kolostor központi szerepet tölthet be az erdélyi katolicizmus számára.”³⁰ Pázmány az 1620-as években a Szentszéknél és a bécsi nunciussnál is eljárta a kolostor fejlesztése ügyében. 1625-ben pedig a *Kalauz* második kiadásából küldött egy ajándék példányt Csíksomlyóra.³¹

Pázmány nem feledte erdélyi rokonát, Kemény Jánost, s halála előtt néhány hónappal megjelent prédikációs kötetét neki is elküldte, saját kezű dedikációval. Ez a példány a

²⁶ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 46–47. Ez már az 1608-as őszi országgyűlés vallásszabadságról szóló törvényének előkészítésben vitt szerepén is kimutatható: Benda Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*. MTA I. Osztály Közleményei XXXI(1979). 273–280. – Bitskey István: *Pázmány Péter és a protestáns vallásszabadság*. = *Uő: Hitvédelem, retorika és reprezentáció Pázmány Péter életművében*. Bp. 2015. 15–23. Összegezve: Pázmány „a század első nagyobb harmadában kiegyensúlyozó szerepet vállalt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség politikai kapcsolattartásában.” Szabó Péter: *Pázmány Péter és Erdély*. = *Allam – egyház és az egyetemalapító Pázmány*. Szerk. Király Miklós–Rác Lajos. Bp. 2010. 146.

²⁷ Az 1620-ban megjelent *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére* című írásában. Pázmány Péter: *Rövid felelet két calvinista könyvecskére, melyeknek egyiké okát adgya, miért nem felelnek az calvinista predikátorok az Kalauzra, másika Itinerarium catholicumnak nevezetik*. Kiad. Székely István. Bp. 1900 (Pázmány Péter: *Összes munkái V*). 273. Ugyanez a *Kalauzban*: Pázmány Péter: *i. m.* (1637/2000). 1059.

²⁸ Pázmány Péter levele II. Ferdinándnak, 1632. február 10. Pozsony, PPÖL II. 245–246. Az 1632. évi római követség legújabb feldolgozása: „*Negozio del S.r Card. Pasman*”: *Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632* (With Unpublished Vatican Documents). Kiad. Rotraud Becker–Tusor Péter, Bp.–Róma 2019 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, tom. 7).

²⁹ Tusor Péter: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről: Családja, katolizálása, misszionálása* (A Pázmány–Tholdy archívum irataival). Bp.–Róma 2017 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, tom. 6). 253.

³⁰ Gordán Edina: *Egy elveszítettnek vélt nyomtatvány: Pázmány Péter könyvadománya a csíksomlyói kolostornak*. = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Főszerk. Kelemen Imola. Csíkszereda 2012. 195.

³¹ Gordán Edina: *i. m.* 195–200.

székelyszenttamási plébánia könyvei között maradt fenn, s erről a példányról nemrég alapos, részletező tanulmányt írt Bernád Rita-Magdolna és Muckenhaupt Erzsébet. Maga a dedikált példány ténye utal arra, hogy Pázmány élete végéig figyelt a későbbi fejedelem Keményre, s tartotta vele a kapcsolatot.³²

A váradi születésű, majd Kolozsvárott tanuló Pázmány életútját figyelemmel kísérve sajátos jelenségnek lehetünk tanúi. Fiatalkorától haláláig számos tanújelét adta ifjúkora színhelye iránti vonzódásának. Műveiben többször előkerülnek régi ifjúkori emlékei. Talán épp a kolozsvári években tett kirándulások emlékét őrizhetik az erdélyi városokra tett utalások, élményszerű említések műveiben: Kolozsvár, Dés, Torda, Enyed, Déva.³³ Egykori iskolatársáról, Tordai Jánosról Pázmány azt állította 1610-ben, hogy 29 éve ismeri, lehet, hogy még Váradról, hiszen ekkor Pázmány még csak 11 esztendő volt. Tordai öelötte két évvel lépett be a jezsuita rendbe. Talán ez is indokolta Tordai iránti figyelmét, az 1610-es *Posonban lött prédikáció* megírását, melyben Tordai vallási „eltévelyedéseit” keményen bírálta.³⁴ Pázmány leghíresebb vitázó ellenfele Alvinczi Péter volt. Bod Péter a *Magyar Athenas*ban a közel egyidős Pázmány és Alvinczi váradi iskolatársi kapcsolatára vezeti vissza a későbbi ellentéteket, utalva a református vallást elhagyó Pázmányra.³⁵ Zilahi János 1672-ben írja, hogy Alvinczi „Maga úgy gondolom, hogy ifu állapotokban, edgyüt tanulnak a Colosvári Collegiumban, s edgyüt bujdosanak volt ki-is, a veszedelmes idő következtén.”³⁶ Nem tudjuk, hogy esetleg közös ismerősük lehetett-e az *Öt szép levélben* és az *Öt levélben* emlegetett „Váradi Gál Pap”: „Neis félyen senki, hogy most az hit-szegésért oly poenitentiát adgyanak, mint az Váradi Gál Pap adott volt régenten, tudni illik: hogy esztendeig az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csallyánnal töröllye”, írja Pázmány.³⁷

Pázmány maga mindig szeretettel emlegette „szerelmes hazáját”. Az 1626-ban kiadott *A szentírásról és az anyszentegyházról* írt művét Bihar vármegyének ajánlotta, ezekkel a szavakkal: „Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Ur Isten engemet honnyomból, az-az, őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszóllíta és egyházi állapatra választja. Soha az-ólta, *Édes nevelő Hazám*, feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem-való dajkálkodásidat hálá-adó szolgálattal valami részből megköszönnyem, és benned-lakozó atyámfiainak csekély értékem-szerént kedveskedgyem.”³⁸ 1630-ban *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* című vita-iratának előszavában olvashatjuk, egyes szám 3. személyben írva magáról, hogy „Váradot három

³² Bernád Rita-Magdolna–Muckenhaupt Erzsébet: *Pázmány Péter dedikált prédikációs könyve a székelyszenttamási plébánia régi könyvtárában* 1–2. Lustra VI(2019) 13–17, VII(2020) 36–39.

³³ Óry Miklós: *i. m.* 33.

³⁴ Pázmány Péter: *Posonban lött prédikáció (1610), Pünkösöd után X. vasárnap első prédikáció (1636)*. Kiad. Bajáki Rita–M. Horváth Mária (Pázmány Péter Művei 11). 87–88.

³⁵ Bod Péter: *Magyar Athenas*. S. a. r., jegyz., utószó Torda István, Bp. 1982 (Magyar Hirmondó). 252–253. Kettejük váradi (vagy 1609 előtti) kapcsolatáról azonban pontos adatok jelenleg nem állnak rendelkezésünkre. Heltai János: *Alvinczi Péter pályája*. = Alvinczi Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*. Bp. 1989. 232.

³⁶ Garadnai Erika: *A felső-magyarországi hitvita (1663–1672)*. Bp. 2018. 220.

³⁷ Pázmány Péter: *Öt szép levél (1609), Öt levél (1613)*. Kiad. Horváth Csaba Péter. Bp. 2019 (Pázmány Péter Művei 10). 46, 189.

³⁸ Pázmány Péter: *A Sz. Irásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék*. Kiad. Demkó György. Bp., 1900 (Pázmány Péter: *Összes munkái* V). 349.

dologért szereti és szánja: Először, mert szólatlan kisedségének tejét öbenne szopta, felserdült gyermekségét kebelében töltötte; és sok vér-szerént való atyafiságának záloga most is benne vagyon. Másodsor: mert azt a várost Szent László király ezer és nyolcvan esztendő tájban, azaz ötszázötven esztendővel ennek előtte isteni jelenésből építette; és ugyanakkor tudósította Isten Szent Lászlót, hogy arra a városra kiváltképpen való gondviselése terjed [...]. Minden világi állapot felett azért szereti Váradot, hogy kedves az Isten Anyja előtt. Harmadsor: Mert ha mostani állapotját tekinti annak a Szűz Mária városának, sírásra méltónak látja ...³⁹ Halála előtt mintegy fél évvel (1636. október 5-én) pedig Rákóczinak Erdélyt mint „a kereszténységnek ilyen szép bástyáját” említi, két és fél évvel korábban pedig így nyilatkozott: „Erdélyt szinte úgy félttem, mint Győrt”.⁴⁰ Az érsek halálának híret Lippay György püspöktől megtudván Rákóczi így válaszolt Pázmányról szólva: „Mi igazsággal írjuk Kegyelmednek, úgy meg valánk nyugodva őkegyelme jóakaratajában, s hazájának, nemzetének szeretetében, Ő Felsege kegyelmes parancsolatjának effectuálásában, hogy ha mások is azt viselték volna szemek előtt, talán a szegény hazának s nekünk is nem nyittatik vala ilyen tágas kapu jövődő romlására.”⁴¹ Végül egy talányos adat: Báthory István Kolozsvárott alapított egyetemet 1581-ben, az alapítólevelet május 12-én írta alá. Pázmány a nagyszombati egyetem alapítólevelét ugyancsak május 12-ére dátumozta 1635-ben.⁴² Talán ez az egybeesés sem véletlen.

A fentiekben összefoglaltuk Pázmány és Erdély kapcsolatának legfontosabb tényeit. Pázmánynak az erdélyi fejedelemséggel kapcsolatos nyilatkozatai teljes tartalmi koherenciát és következetességet mutatnak a fejedelmekkel való levelezés alapján. A közismerten Habsburg-hű érsek teljes politikai gyakorlatával összeillesztve a fentiekben elmondottakat, személyes elgondolása a magyarországi és erdélyi helyzetről, az egységes nemzet fennmaradásáról nincsen ellentmondásban, még kevésbé sejthető valamilyen disszimulációs törekvés.⁴³ Ahogyan azt Bitskey István megfogalmazta: „Pázmány teljes őszinteséggel, eltökélt aktivitással, magyarság iránti felelősségérzettel járta választott útját, s ez korántsem kevés. [...] Pázmány sok tekintetben kortársai fölé magasodott, de talán leginkább azzal, hogy a szűkebb felekezeti érdekeket tágabb összefüggésrendszerbe tudta ágyazni, s az egyházi és nemzeti szempontok egymást kiegészítve, egymással harmóniába rendeződve jelentek meg eszmevilágában.”⁴⁴

³⁹ [Pázmány Péter:] *Io nemes Varadnak gyenge orvoslása, mellyel Sallai Istvan pap, püspöki plebanos, gyogyitgattya farkasmarásból esett sebeit Bihar vármegyének, es őltalmazza a Szent Irásrúl és ecclesiárúl irt könyvét az esztergomi erseknek.* Pozsony 1630. B2r–v.; Öry Miklós: *i. m.* 12.

⁴⁰ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 46.

⁴¹ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 61. Ugyanilyen értelmű nyilatkozat II. Rákóczi György részéről 1653-ból való egy újabbban föllelt adat szerint: Szabó Péter: *i. m.* 145.

⁴² Kardos József–Kelemen Elemér–Szögi László: *A magyar felsőoktatás évszázadai.* Bp. 2000. 20.

⁴³ A disszimuláció kérdésére Guitman Barnabás utalt: Guitman Barnabás: *Szükségesnek tartotta-e Pázmány Péter Erdély önálló államiságát? = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére.* Szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita. Vác 2013. 177–182. A disszimuláció a kora újkori politikai irodalom egyik jellegzetes alapfogalma volt a színlelés és a politikai szerepjátszás kifejezésére. Pázmány korának államelméleti irodalmát ismerve biztatta I. Rákóczi Györgyöt a disszimulációra, ez azonban nem jelentette azt, hogy ő maga is csupán színleg nyilatkozott Erdély-pártiságáról. Erdély szerepének a politikai egyensúly szempontjából való felismerése és gyakran bizalmas megfogalmazása nem azonosítható Erdély önálló államiságának hangoztatásával.

⁴⁴ Bitskey István: *Pázmány Péter.* Bp. 1986 (Magyar História). 215–216. Hasonlóképpen látta Öry Miklós is: „Pázmány egész életében elsősorban pap volt. Az maradt politikai és diplomáciai tevékenysége közben is. Tanúsítják ezt az erdélyi fejedelemhez, II. Rákóczi Györgyhez intézett levelei. Sohasem lett belőle a diplomáciai mesterkedésben felolvadó Richelieu.” Öry Miklós: *i. m.* 125.

Péter Pázmány and Transylvania – Old and New Data

Keywords: Péter Pázmány, Transylvania, principles of Transylvania, Habsburgs

This topic is not a new one in the Pázmány scholarship, but in the light of recent sources and analyses, it is worth turning our attention to the subject. The study sheds light on the issue from three perspectives: the biography, the archbishop's direct contact with the Princes of Transylvania, and Pázmány's subjective attitude. His correspondence with princes and additional sources clearly show that Pázmány's position demonstrates full consistency in content. The opinion of the Archbishop loyal to the Habsburgs has been strengthened over the years, and his personal position on the situation in Hungary and Transylvania is not contradictory, and even less shows signs of concealment.